

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

ЗАХАРОВА ГАННА ВІКТОРІВНА

УДК 343.98: 343.131

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ТУРИЗМУ, ВЧИНЕНОГО
ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, завідувач кафедри
криміналістики та домедичної підготовки.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЧОРНОУС Юлія Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри
криміналістики та судової медицини;

кандидат юридичних наук
СЛИВА Юрій Михайлович,
Київський апеляційний суд,
слідчий-суддя.

Захист відбудеться «17» вересня 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розісланий «17» серпня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. П. Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останніми роками туристична галузь стала найбільш перспективною та високодохідною серед інших галузей економіки і постійно перебуває у стані бурхливих змін. Відомі туроператори – TEZ TOUR, Pegas Touristik, Join UP, Kompas, Coral Travel, TUI, Anex Tour вже більше 15 років успішно ведуть свою діяльність у сфері туризму, створюючи та просуваючи якісний туристичний продукт. Наразі туристична сфера налічує численну кількість суб'єктів, що задіяні у туристичному бізнесі, які надають туристичні послуги (перевезення, розміщення, екскурсійного, розважального та іншого обслуговування), створюють туристичний продукт і здійснюють посередницьку діяльність з надання супутніх туристичних послуг. При цьому, наявна значна розгалуженість туристичних послуг у сфері туризму, зокрема в оздоровчих, екскурсійних і професійних напрямках, а також простежується значний попит громадян на отримання відповідного туристичного продукту не тільки на території України, але й за її межами. Такі тенденції спостерігаються особливо після скасування багатьма державами Європейського Союзу візового режиму. Втім, висока прибутковість туристичного бізнесу в Україні є спонукальною основою для масових зловживань та обернення чужих коштів на свій власний рахунок недобросовісними суб'єктами туристичної діяльності. Не без уваги сфера туризму залишилася й для організованих груп (далі – ОГ), які, маючи корупційні зв'язки в органах державної влади й управління та підтримку з боку правоохоронних органів, постійно удосконалюють схеми злочинної діяльності. Користуючись значним попитом населення на отримання туристичних турів і різноманітних туристичних послуг, використовуючи недостатню обізнаність громадян у цій сфері, представники злочинних групувань ошукують громадян, які виявили бажання отримати певні послуги у сфері туризму, тим самим завдаючи останнім значної як майнової, так і моральної шкоди.

За офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України у 2014 р. обліковано 41 814 фактів шахрайства, 2015 р. – 45 653, 2016 р. – 45 764, 2017 р. – 36 650, 2018 р. – 33 136, 2019 р. – 32 156, 2020 р. – 26 595. Серед них кількість шахрайств у сфері туризму, вчинених ОГ, становить приблизно 7 %. Проте, оцінити реальні масштаби шахрайських проявів досить складно через високу латентність й тонку межу між цивільно-правовими та кримінально-правовими відносинами. Зважаючи на це, першочерговим завданням правоохоронних органів є ефективне застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів боротьби з такими шахрайствами, а також визначення чіткої організації і тактики проведення комплексу слідчих (розшукових) дій (далі – СРД), негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), оперативно-розшукових заходів та інших організаційних заходів під час їх розслідування.

Підґрунтя дисертаційного дослідження становлять основоположні праці вчених у галузі юриспруденції, зокрема: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, С. В. Головкина, В. А. Журавля, Н. Ю. Кириленко, А. М. Кислого, І. П. Козаченка, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, Т. В. Охрімчук, В. Л. Ортинського,

М. В. Салтевського, М. О. Селіванова, Ю. М. Сливи, С. М. Стахівського, М. П. Стрельбицького, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, Ю. М. Черноус, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інші.

Організаційно-тактичне забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, та проблеми їх протидії досліджували такі науковці, як: Л. І. Аркуша, В. М. Варцаба, Н. С. Карпов, О. І. Козаченко, В. П. Корж, М. В. Корнієнко, М. В. Проценко, Б. В. Щур, О. В. Яцюк та інші.

Серед наукових праць, які становлять підґрунтя для розслідування шахрайств, можна визначити такі: Т. А. Пазинич «Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування» (м. Харків, 2007 р.), Є. В. Дехтярьов «Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» (м. Київ, 2011 р.), Н. Ю. Кириленко «Методика розслідування шахрайств у сфері побутових відносин» (м. Одеса, 2013 р.), Т. О. Калюга «Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг» (м. Київ, 2019 р.) та ін. Водночас наукових праць, присвячених методиці розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, на сьогодні в Україні немає, що зумовлює суттєві труднощі в процесі доказування та організаційно-тактичному забезпеченні розслідування таких злочинів. Зазначені чинники характеризують актуальність дослідження, його наукове, теоретичне й практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до Тематики наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 р. № 454); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1023-р/); Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та МВС України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ (спільний наказ ГПУ і МВС України від 17.11.2012 р. № 115/1046); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, що затверджені на загальних зборах Національної академії правових наук України 03 березня 2016 р.; Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2015–2021 рр.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є вирішення конкретного наукового завдання з розробки криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою, а також визначення типових особливостей його розслідування.

Комплексність мети, її багатоплановість обумовили необхідність вирішення окремих завдань:

– здійснити криміналістичний аналіз функціонування сфери туризму та визначити фактори, які зумовлюють вчинення шахрайських дій;

– визначити сучасні наукові підходи до розуміння криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, та її вагомих елементів, на підставі чого окреслити кореляційні зв'язки між ними;

- розглянути основні елементи організації розслідування шахрайства у сфері туризму та визначити коло обставин, що підлягають встановленню;
- запропонувати напрями забезпечення органами досудового розслідування заходів, спрямованих на відшкодування шкоди;
- з'ясувати особливості профілактичної діяльності уповноважених осіб у кримінальних провадженнях за фактами вчинення шахрайства у сфері туризму;
- сформулювати типові тактичні операції, спрямовані на встановлення ознак організованості та викриття усіх співучасників шахрайства, і висвітлити організаційно-тактичні особливості їх проведення;
- розкрити організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій;
- обґрунтувати й запропонувати перелік основних негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства у сфері туризму.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають у діяльності правоохоронних органів України при розслідуванні шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою.

Предмет дослідження – теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою.

Методи дослідження. З урахуванням об'єкта й предмета дослідження, для досягнення поставленої мети, у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку. Зокрема, *формально-логічний метод* використано під час аналізу нормативно-правових актів та окремих наукових положень, що становлять предмет дослідження (розділи 2 і 3). *Системно-структурний метод* застосовано при визначенні структури криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму; групування способів шахрайства; заходів криміналістичної профілактики (розділи 1 і 2). *Історико-правовий метод* використано при дослідженні генезису формування та становлення туристичної сфери (підрозділ 1.2). *Метод моделювання* застосовано при формулюванні висновків до окремих розділів дисертації (розділи 1–3). *Статистичний метод* застосовано при аналізі статистичних та емпіричних відомостей відповідно до предмета дослідження (розділи 2 і 3). *Соціологічний метод* використано при опитуванні працівників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, експертів, туроператорів та інших обізнаних осіб (розділи 1–3). *Функціональний метод* використано під час формування організаційно-тактичних основ проведення окремих СРД, НСРД та процесуальних дій (підрозділи 3.1–3.3). На основі *синтезу* сформульовано загальні висновки за темою дослідження (розділи 1–3).

Емпіричну основу дослідження становлять результати узагальнення оперативної, слідчої та судової практики за 2011–2021 рр. Опрацьовано матеріали 198 кримінальних справ і 112 кримінальних проваджень з проблематики дослідження (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська та Чернігівська області, м. Київ) за 2008–2021 рр.; дані офіційної статистичної звітності Генеральної прокуратури та МВС України за

2012–2021 рр.; зведені результати інтерв'ювання 175 працівників оперативних підрозділів, 230 слідчих, 83 експертів, 120 працівників органів прокуратури України, 32 туроператорів та 290 обізнаних осіб. При підготовці дисертації використано власний досвід адвокатської діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням криміналістичної характеристики та організаційно-тактичних аспектів розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, що відзначаються вагомою теоретичною та практичною сутністю, а також характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

– аргументовано підхід до розгляду методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою, в розрізі проведення комплексу тактичних операцій, спрямованих на встановлення ознак організованості та викриття всіх співучасників, на підставі чого розроблено оптимальний комплекс дій для таких тактичних операцій;

– визначено профілактичні заходи, що можуть здійснюватися працівниками правоохоронних органів для попередження шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, зокрема: 1) взаємодія правоохоронних органів зі ЗМІ з метою висвітлення актуальних проблемних питань протидії організованій злочинній діяльності у сфері туризму; 2) збір статистичної та оперативної інформації про суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються туристичною діяльністю, та аналіз інформації щодо законності їхньої діяльності; 3) вивчення та аналіз наявної інформації про всі виявлені факти порушень з боку суб'єктів туристичної діяльності; 4) моніторинг та аналіз переліку туроператорів, які мають ліцензії на право зайняття туроператорською діяльністю, та з'ясування, чи не перевищують туроператори межі, дозволені ліцензією; 5) проведення перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів туристичної діяльності; 6) здійснення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення фактів готування до вчинення шахрайств у сфері туризму; 7) проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, спрямованих на встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою, та ін.;

– доведено, що алгоритм дій слідчих щодо вжиття заходів по забезпеченню відшкодування шкоди потерпілим, завданої злочинним групуванням внаслідок вчинення шахрайських дій у сфері туризму, залежить від таких чинників: а) кількісний склад ОГ; б) межі (територіальність) учинення шахрайських дій; в) розмір завданої шкоди та кількість потерпілих, цивільних позивачів; г) правова позиція потерпілих щодо подачі цивільного позову; д) відсутність намірів добровільно відшкодувати потерпілим завдану шкоду, заперечення членами злочинного групування факту вчинення шахрайських дій;

удосконалено:

– розуміння наукової сутності й структури криміналістичної

характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, відповідно до її основних елементів, з доведенням наявності кореляційних зв'язків між ними;

– типові криміналістичні ознаки осіб, які є потерпілими від шахрайства у сфері надання туристичних послуг, з урахуванням їхньої статі, вікових і психологічних особливостей, матеріального достатку;

– систему даних щодо обстановки вчинення шахрайства у сфері туризму, що обов'язково повинна розглядатися з умовами, в яких діяв шахрай;

– класифікацію типових способів шахрайства, зокрема: а) шахрайські дії, пов'язані з порядком ведення туристичного бізнесу; б) шахрайські дії у сфері надання послуг суб'єктами туристичної діяльності; в) шахрайські дії при оформленні документів, необхідних для здійснення туристичної подорожі іншими суб'єктами (банківськими установами, страховими компаніями, перевізниками); г) шахрайські дії, пов'язані з відпочинком туристів (лікування, надання екскурсійних послуг);

дістали подальшого розвитку:

– уявлення про структуру ОГ, що вчиняє шахрайства у сфері туризму, а також особливості її формування й функціонування у цьому сегменті економіки;

– характеристика потерпілих від шахрайства у сфері туризму, а також зміст віктимізації, обумовлений закономірними поведінковими детермінантами потерпілого, що проявляється у низці факторів;

– організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій та НСРД при розслідуванні шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ;

– положення щодо організації й планування розслідування, система версій і правила їх побудови та перевірки, особливості взаємодії у кримінальних провадженнях за фактами шахрайства у сфері туризму;

– наукові положення стосовно здійснення арешту, огляду та виїмки кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені та аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки і рекомендації впроваджені та можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення чинного законодавства у сфері профілактики й запобігання злочинам у сфері туристичної діяльності;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення діяльності органів прокуратури, оперативних, слідчих й експертних підрозділів Національної поліції України, а також роботи туристичних агентств і туроператорів (Акти впровадження Туристичного агентства «Малина» від 27 листопада 2020 р.; Слідчого управління ГУНП в Дніпропетровській області від 15 січня 2021 р.; Дніпропетровського НДЕКЦ МВС від 29 січня 2021 р.; Лівобережної окружної прокуратури м. Дніпра Дніпропетровської області від 11 лютого 2021 р.);

– *науковій діяльності* – для подальшого удосконалення методики розслідування окремих видів злочинів, учинених ОГ, на базі сформульованих і викладених теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій (Акти впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від

2 лютого 2021 р.; Одеського державного університету внутрішніх справ від 5 лютого 2021 р.; Університету митної справи та фінансів від 10 лютого 2021 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Криміналістика», «Тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій», «Кримінальний процес», а також при підготовці монографій, навчальних посібників, курсів лекцій, проведення семінарських і практичних занять з кримінального процесу та криміналістики (Акти впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 27 січня 2021 р.; Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 4 лютого 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, оприлюднено на науково-практичних конференціях і семінарах: «Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.), «Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку» (м. Дніпро, 2017 р.), «Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки» (м. Дніпро, 2018 р.), «Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування» (м. Дніпро, 2019 р.), «Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування» (м. Дніпро, 2020 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано у 10 наукових публікаціях за темою дисертації, з яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, п'ять – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 244 сторінки, з них основного тексту – 183 сторінки. Список використаних джерел налічує 239 найменувань і займає 26 сторінок. П'ять додатків розміщено на 37 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено ступінь вивчення проблеми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи, теоретичне й емпіричне підґрунтя дослідження, сформульовано наукову новизну одержаних результатів і наукові положення, які виносяться на захист, підкреслено наукове й практичне значення одержаних результатів, подано відомості про наукові публікації, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні основи побудови методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою» складається з трьох підрозділів, які характеризують актуальність проблеми, поняття, сутність

та структуру криміналістичної характеристики протиправного діяння, а також складові її структурні елементи.

У підрозділі 1.1 «*Стан розробленості проблеми розслідування шахрайства у сфері туризму*» наголошено, що сфера туризму у різні часи привертала увагу як науковців, так і практиків. Не залишилися поза увагою й проблеми боротьби з шахрайствами у різних його проявах, у тому числі вчинених ОГ. На підставі аналізу наукових праць (Є. В. Дехтярьова, К. Д. Зайця, Т. О. Калюги, О. Л. Мусієнка, І. А. Нестерової, Т. А. Пазинич) зроблено висновок, що найбільш близьким до досліджуваної проблематики виявилось дослідження Т. О. Калюги. Проте її наукова праця охоплює достатньо вузькі питання – шахрайські зловживання з боку суб'єктів туристичної діяльності й зовсім не стосується злочинних дій у сфері туризму, вчинених ОГ. Водночас для вирішення проблем розслідування цієї категорії злочинів потребує дослідження низка питань, які раніше не розглядалися, або вимагають більш глибокого вивчення. Окрім того, у жодній з наукових робіт докладно не розглянуто питання щодо проведення НСРД, хоча більшість доказів у кримінальних провадженнях щодо шахрайств збирається саме у такий спосіб. Невизначеним є і місце ОГ у структурі злочинності в туристичній сфері. Недостатньо висвітлено питання щодо особливостей організації й планування розслідування на початковому його етапі та характеристики обставин, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства. Залишаються недослідженими заходи криміналістичної профілактики шахрайств, а також заходи щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем. Наголошено, що більшість окреслених питань з протидії шахрайствам у туристичній сфері потребує ґрунтовного вивчення, вдосконалення та подальшого розвитку.

У підрозділі 1.2 «*Гене́за формування й становлення туристичної індустрії як сегменту економічного простору та передумови його криміналізації*» узагальнено юридичні джерела з питань функціонування туристичної сфери. Здійснено аналіз становлення та визначено особливості функціонування сфери туризму, як перспективного сегмента економічного простору, що дедалі частіше привертає увагу ОГ. Наголошено, що становлення туристичної індустрії пов'язано як з фазами спаду, так і періодами підйому, її розвиток припав на час відкриття «безвізового режиму». Розглянуто економічні, політичні й соціальні фактори, що впливають на рівень таких коливань, особливості правового режиму туристичної галузі. Зосереджено увагу на необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення туристичної діяльності, адже саме проблеми нормативного регулювання та правові колізії зумовлюють збитковість туристичної галузі, а також рівень зловживань у цій сфері.

Прибутковість туристичного бізнесу привернула увагу і лідерів ОГ, які швидко відреагували на законодавчі прогалини й неврегульованість окремих правових норм у сфері туризму, а також на недостатній контроль за цією сферою з боку контролюючих органів. Звернуто увагу на недосконалість засобів і методів боротьби з такими проявами та наявність теоретичних й практичних проблем, пов'язаних з розслідуванням шахрайств у сфері туризму, вчинених ОГ.

У підрозділі 1.3 «Окремі елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою» на основі наукових поглядів учених (Т. О. Калюга, Н. В. Павлова, К. О. Чаплинський) здійснено криміналістичний аналіз шахрайства у сфері туристичної діяльності та визначено місце ОГ у структурі економічної злочинності.

Розкрито *обстановку злочину*, як сукупності об'єктивних факторів та умов матеріальної обстановки, просторово-часових характеристик місця і часу. Доведено, що обстановка шахрайства повинна розглядатися з урахуванням умов, у яких діяв шахрай. Для злочинних угруповань значний інтерес представляють популярні курортні зони, де постійно відпочивають заможні туристи та перебувають в обігу значні грошові кошти. В Україні значна частина таких шахрайств вчиняється у Південних (60 %) та Західних (25 %) областях. Найпопулярнішими є Закарпатська, Одеська та Львівська області. Серед зарубіжних країн злочинні групи для здійснення шахрайських дій найчастіше обирають ОАЕ, Туреччину та Єгипет. Втім, деякі європейські країни (Греція, Іспанія, Італія, Хорватія) також є досить розповсюдженим напрямом. Окреслено часові характеристики шахрайства. Більшість шахрайських посягань здійснюється влітку – у період відпусток і шкільних канікул (57 %). Натомість, такий показник є відносним, оскільки туристи обирають відпочинок і в інші періоди. Так, близько 16 % туристів обирають гірськолижні курорти (Австрія, Словаччина, Польща, Грузія, Італія). Взимку туристи нерідко обирають відпочинок і в країнах Азії та Північної Америки.

Здійснено деталізований аналіз *способів шахрайства* у сфері туризму та згруповано їх у чотири групи: 1) шахрайські дії, пов'язані з порядком ведення туристичного бізнесу (фіктивне отримання реєстраційних і установчих документів, фінансові махінації); 2) шахрайські дії у сфері надання послуг суб'єктами туристичної діяльності (послуги з туристичного обслуговування, перевезення, розміщення, екскурсійні послуги); 3) шахрайські дії при оформленні документів, необхідних для здійснення туристичної подорожі іншими суб'єктами: страховими компаніями, перевізниками, представниками Державної міграційної служби (отримання необхідних дозволів на вивіз дітей за кордон, оформлення віз, фіктивні ПЛР-тести, довідки про вакцинацію); 4) шахрайські дії, пов'язані з відпочинком туристів (надання екскурсійних послуг, які не входили до туристичного продукту туроператора). Приділено увагу способам приховування шахрайства: знищення документів та інформації, що міститься на електронних носіях (83 %); внесення неправдивої інформації в електронні бази даних (27 %); фальсифікація документів (92 %) та ін.

Виокремлено *слідову картину* шахрайства. Більшість слідів шахрайських дій відображаються на бланках, які заповнюються для туристичної подорожі, документах, відтисках печаток і штампів. Особливу увагу приділено віртуальним слідам, що містяться в мережі Internet (web-сторінки, акаунти, сайти), а також у різноманітних реєстрах та електронних документах.

Сформовано типовий портрет *особи злочинця* (шахрая, лідера ОГ та активних її членів). З'ясовано, що переважну більшість шахрайств здійснюють

представники чи псевдопредставники туроператорів або турагентств (96 %). Втім, у якості суб'єктів шахрайства можуть виступати і представники фірм-перевізників (22 %); страхових компаній (14 %) та ін. Зосереджено увагу на особі лідера ОГ (організатора шахрайства) та його діяльності щодо координації дій усіх членів кримінального угруповання.

Особливу увагу приділено характеристиці *особи потерпілого* та рівню її віктимної поведінки. Більшість потерпілих – туристи, які вклали грошові кошти у здійснення туристичної подорожі (72 %). Втім, значна кількість туристів втрачає кошти і на місці відпочинку, добровільно віддаючи гроші шахраям за певні туристичні послуги. Віктимність проявляється переважно у поверхневому підході до вибору турагента, туроператора або страхового агента, а також довірливості по відношенню до суб'єктів, які пропонують туристичні послуги.

Розділ 2 «Організація розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою» складається з трьох підрозділів, у яких висвітлено особливості початкового етапу розслідування шахрайства, основні напрями забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної шахраями, та проблемні питання профілактики злочинів цієї категорії.

У підрозділі 2.1 «Організація й планування розслідування на початковому етапі та коло обставин, що підлягають встановленню» визначено характерні підстави для початку кримінального провадження та окреслено основні елементи організації розслідування шахрайства. Доведено, що розслідування шахрайства напряду залежить від отриманих на початковому його етапі фактичних даних, що підтверджують як факт здійснення шахрайських дій, так і причетність певних осіб до їх учинення. Напрями планування розслідування залежать від змісту отриманих відомостей на момент їх внесення до ЄРДР.

Встановлено, що для уникнення від кримінальної відповідальності шахраї намагаються завуальювати злочинні дії під цивільно-правові правочини, створюючи видимість начебто вчинення сумлінних дій і законних правочинів. Доведенню дійсно злочинних намірів на вчинення шахрайських дій та встановленню їх злочинного задуму заздалегідь сприяють не лише викривальні свідчення потерпілих і свідків, але й докази, отримані під час проведення обшуку, огляду документів, бланків, електронних інформаційних носіїв, змісту інформаційних ресурсів, сервісів у мережі Internet, web-сайтів, на яких міститься інформація, що може допомогти довести злочинні наміри шахраїв, зокрема їх неспроможність за тих обставин і умов, що відбувалися та існували, виконати взяті зобов'язання щодо надання відповідного туристичного продукту.

При розслідуванні шахрайства виникає низка організаційних питань, пов'язаних з висуненням як загальних, так і приватних версій, плануванням розслідування, здійсненням взаємодії не лише з працівниками оперативних підрозділів, але й з працівниками органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що реалізують державну політику в сфері туризму. Будь-яка взаємодія повинна передбачати раціональне використання сил і засобів, ефективне застосування кожним суб'єктом своїх повноважень для досягнення поставленої мети та взаємодії з уповноваженими компетентними органами

іноземних держав з питань правової допомоги у кримінальному провадженні.

Виокремлено коло обставин, що підлягають встановленню. Наголошено на важливості встановлення структури ОГ, виявлення її лідера, визначення усіх співучасників шахрайських дій.

У підрозділі 2.2 *«Профілактична діяльність уповноважених осіб у кримінальних провадженнях за фактами вчинення шахрайства у сфері туризму»* наголошено, що одним з основних напрямів організації розслідування шахрайств є вжиття ефективних заходів щодо їх запобігання. Не є виключенням і розроблення засобів й методів криміналістичної профілактики шахрайств у сфері туристичної діяльності.

Виокремлено умови, що сприяють учиненню шахрайств у сфері туризму: зниження рівня життя населення, що змушує шукати відпочинок за більш вигідною ціною пропозицією (96 %); поверхнєве відношення туристів, які збираються на відпочинок, до перевірки репутації турагента чи туроператора (91 %); надмірна довірливість й безпечність громадян (86 %); професійно-моральна деформація суб'єктів туристичної діяльності та схильність їх до обману з метою отримання прибутків (83 %); недосконалість і нестабільність нормативно-правового забезпечення сфери туризму, наявність колізій у законодавстві (79 %); недостатній контроль з боку суб'єктів, які повинні здійснювати функції з контролю за діяльністю суб'єктів туристичної діяльності (87 %); корумпованість представників органів влади та управління, працівників правоохоронних органів і державних службовців (77 %); наявність у мережі Internet недостовірної інформації щодо туристичного продукту (79 %); неоднозначність правових позицій суду щодо шахрайств у сфері туризму (54 %). Запропоновано заходи профілактики, що можуть здійснюватися працівниками правоохоронних органів для попередження шахрайств у туристичній сфері.

У підрозділі 2.3 *«Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином»* на підставі узагальнення наукових розробок учених (В. Т. Нор, М. В. В'юник, С. І. Остапенко, Ю. М. Черноус) визначено особливості забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної потерпілим у туристичній сфері, внаслідок учинення шахрайства. Наголошено на криміналістичних і правових аспектах, від яких залежить алгоритм дій слідчого щодо вжиття заходів по забезпеченню відшкодування шкоди потерпілим, завданої внаслідок шахрайських дій.

Зосереджено увагу на міжнародному досвіді країн ЄС (Австрії, Великої Британії, Німеччини, Франції, Чехії, Швейцарії) з питань діяльності уповноважених суб'єктів, їх повноважень щодо вжиття заходів із забезпечення відшкодування, компенсації шкоди потерпілим унаслідок учинення насильницьких злочинів проти особи, та існування спеціальних фінансових компенсаційних фондів майже в усіх країнах Європи.

Запропоновано передбачити правовий механізм щодо відшкодування шкоди потерпілим державою внаслідок вчинення не лише насильницького, а і будь-якого умисного корисливого злочину щодо потерпілого, з чіткими принципами відшкодування, компенсації шкоди та визначеним процесуальним порядком, правами, обов'язками уповноважених на це суб'єктів, джерелами,

обсягами й строками відшкодування, компенсації, а також, правом держави на повернення наданих потерпілому коштів, шляхом висунення вимог у порядку регресу відносно обвинуваченого, якого визнано за вироком суду, що набрав законної сили, винним. При цьому, акцентовано, що ідеальної моделі Закону з відшкодування шкоди, який діє в європейських державах, і норми якого у повному обсязі можна було б перенести в правове поле України, немає, оскільки потрібно враховувати не лише соціальні, але й економічні, фінансові та інші чинники, наявні в країні.

Розділ 3 «Тактичне забезпечення розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою» складається з трьох підрозділів, в яких охарактеризовано особливості проведення тактичних операцій та окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій.

У підрозділі 3.1 *«Тактичні операції, спрямовані на встановлення ознак організованості та викриття всіх співучасників шахрайства»* на підставі аналізу наукових праць учених (В. М. Варцаба, В. О. Коновалова, О. В. Пчеліна, В. М. Шевчук) запропоновано підхід до розгляду методики розслідування шахрайства у сфері туризму через призму проведення комплексів тактичних операцій. Сформовано типові тактичні операції, спрямовані на встановлення ознак організованості та викриття усіх членів ОГ, зокрема: «Встановлення структури ОГ», «Виявлення ознак організованості», «Виявлення лідера ОГ», «Встановлення співучасників шахрайства», «Розшук і затримання шахраїв», «Епізод», «Корупційні зв'язки» та ін. Виокремлено організаційні заходи до їх проведення, а також визначено комплекс дій, що входять до їх змісту.

Наголошено на необхідності використання низки тактичних прийомів у рамках проведення тактичних операцій, спрямованих на: а) отримання криміналістично значимої інформації про обставини шахрайства; б) усунення протиріч між співучасниками шахрайства; в) викриття лідера ОГ та активних її членів. Здійснено аналіз діяльності туристичного підприємства, яке має відношення до злочинного групування, розглянуто функції та роль учасників, які входять до його складу. Розроблено заходи, що сприяють виявленню ознак, які свідчать про злочинну діяльність таких суб'єктів.

Сформовано тактичні завдання, що ставляться правоохоронними органами з метою викриття ОГ, яка вчиняє шахрайства у сфері туризму, та запропоновано комплекс СРД, НСРД, оперативно-розшукових та організаційних заходів, що входять до складу таких тактичних операцій. Виокремлено тактичні помилки, яких припускаються слідчі при проведенні тактичних операцій.

У підрозділі 3.2 *«Організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій»* розглянуто теоретичні підходи до організації й тактики проведення окремих СРД і процесуальних дій та виокремлено фактори, що впливають на їхні організаційно-тактичні особливості.

З'ясовано, що найбільш поширеними серед СРД та інших процесуальних дій у кримінальних провадженнях за фактами шахрайства є: огляд місця події (97 %); огляд документів (95 %); обшук (98 %); тимчасовий доступ до речей та документів (86 %); допит підозрюваного, потерпілого й свідка (100 %).

Визначено місця, що найчастіше підлягають огляду, зокрема: офісні будівлі, де фактично розміщені турагенства (туроператори); приміщення готелю чи окремі номери, де було вчинено шахрайські дії; територія пляжу, ділянка місцевості, де вчинено злочинні дії, та ін. Зосереджено увагу на огляді документів, які використовуються шахраями для реалізації злочинного задуму, наведено їх перелік. Наголошено на необхідності ґрунтовного дослідження таких документів, як сертифікат чи довідка про результати ПЛР-тесту, який набув поширення за часів пандемії гострої респіраторної інфекції COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, адже здебільшого саме їх замовляють для здійснення закордонних подорожей.

Висвітлено організаційні заходи, а також порядок проведення обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей та документів. Окреслено проблемні питання, з якими стикаються слідчі під час проведення вказаних процесуальних дій, та надано рекомендації щодо їх усунення. Встановлено, що нерідко (17 %) виникає питання щодо недопустимості доказів, отриманих під час обшуку, особливо у разі незаконного вилучення комп'ютерної техніки й комп'ютерного обладнання (шнурів, web-камер, пристрою для запису оптичних носіїв). Для запобігання таким фактам, в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку потрібно максимально визначати об'єкти, що підлягають вилученню, у тому числі й комп'ютерну техніку, яка підлягатиме експертному дослідженню. Визначено особливості вилучення та огляду таких носіїв комп'ютерної інформації.

Запропоновано перелік об'єктів, що підлягають вилученню під час обшуку: ліцензія на туроператорську діяльність (58 %); статут туристичного підприємства (39 %); установчий договір (46 %); договори про туристичне обслуговування (41 %); страхові поліси (22 %); електронні квитки (29 %); квитанції про оплату (43 %); фальсифіковані ваучери на проживання у готелях (18 %); документи, в яких відображено факт злочину, зв'язки членів ОГ, характер їхньої діяльності (76 %); агентські угоди (77 %); договори з клієнтами (95 %); договори з суб'єктами, які супроводжують просування туристичного продукту (45 %); дозволи на виїзд (12 %); печатки, штампи й кліше підписів (48 %); буклети щодо реклами туристичної фірми (19 %); комп'ютерна техніка, флеш-карти, жорсткі диски, web-камери (56 %); електронні записники (49 %); мобільні телефони (78 %); банківські картки (33 %); бейджи (11 %); касові чеки (64 %); паспорти (47 %); предмети, здобуті злочинним шляхом (44 %), та ін.

Визначено тактичні й психологічні особливості допиту свідків і потерпілих, висвітлено питання, які підлягають з'ясуванню. Зосереджено увагу на предметі допиту осіб, які є суб'єктами турагентської та туроператорської діяльності, а також представників інших юридичних осіб, які мають відношення до вчинення шахрайства. Розкрито тактичні особливості допиту членів ОГ, наголошено на проблемних питаннях допиту лідера ОГ та запропоновано шляхи їх вирішення.

У підрозділі 3.3 «*Організація і тактика проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій*» зазначено, що при розслідуванні шахрайства у сфері туризму, проведення НСРД надає змогу більш ефективно здійснювати комплекс заходів щодо документування злочинної діяльності ОГ, викриття її лідера та

активних учасників. Способи шахрайських дій постійно вдосконалюються, змінюються, характеризуються складними схемами, завуальованістю, нерідко з використанням технічних засобів зв'язку національних та іноземних операторів, комп'ютерної техніки, що зумовлює необхідність проведення НСРД, спрямованих на отримання інформації з таких об'єктів.

Значну увагу приділено НСРД, які мають найбільшу специфіку у кримінальних провадженнях щодо шахрайств, зокрема: арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, а також контроль за вчиненням злочину. При розслідуванні шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, при проведенні вказаних НСРД можуть бути встановлені відомості, які мають значення для справи: 1) щодо використання екскурсійних і туристичних турів для незаконного працевлаштування, еміграції з країни; 2) про туристичні фірми – одноденки; 3) про реальний стан справ у туристичній фірмі та можливе ухилення від сплати податків, недостовірну податкову звітність; 4) про ухилення від страхових виплат або неіснуючі страхові виплати; 5) про незаконне використання особистісних даних, незаконні платіжні операції, у тому числі з банківськими кредитами та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз та розв'язання наукового завдання з розробки і наукового обґрунтування концептуальних засад методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою. Найсуттєвішими результатами дослідження є такі:

1. Здійснено криміналістичний аналіз функціонування сфери туризму та визначено фактори, що впливають на зацікавленість цією сферою злочинних групувань. Особливості розслідування шахрайства у сфері туризму мають комплексний характер і вимагають ґрунтовного дослідження через призму низки галузей знань. Туристична галузь стрімко розвивається і набуває значних обсягів. Натомість, як і будь-який сегмент економіки, що є прибутковим, сфера туризму привертає увагу злочинців. Основними факторами, що впливають на зацікавленість сферою туризму злочинних групувань, є: 1) недосконалість нормативно-правового забезпечення відносин, які виникають між суб'єктами туристичної діяльності; 2) правові колізії та законодавчі прогалини, що зумовлюють правопорушення у різних сферах, у тому числі й кримінально-правовій; 3) значний попит громадян на отримання туристичного продукту у різних напрямках поряд із поширеністю «сумнівних» пропозицій, на які громадяни швидко погоджуються; 4) невідпрацьованість механізму щодо поновлення порушених прав й відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок учинення шахрайських дій; 5) висока прибутковість туристичного бізнесу, що є спонукальною основою для здійснення шахрайств; 6) недостатній контроль з боку контролюючих органів за діяльністю суб'єктів туристичної

діяльності; 7) використання корумпованих зв'язків в органах влади та управління, правоохоронних органах, які прикривають злочинну діяльність ОГ.

2. Визначено сучасні наукові підходи до розуміння криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, та основних її елементів, на підставі чого окреслено кореляційні зв'язки між ними. Система криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму складається з таких елементів: спосіб учинення шахрайства, обстановка злочину, слідова картина, особа злочинця (лідера ОГ та її учасників), особа потерпілого.

Способи шахрайства у сфері туризму мають достатньо широкі межі та проявляються у системі взаємопов'язаних дій з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину. Визначено основні заходи, яких вживають члени ОГ при підготовці та безпосередньому здійсненні шахрайства. Серед способів приховування шахрайства виявлено такі: знищення слідів злочину (видалення сайтів, web-сторінок й акантів у соціальних мережах, дефрагментація жорстких дисків, спалення документів, необхідних для здійснення туристичної подорожі, печаток і штампів) (94 %); дача неправдивих свідчень у разі виявлення фактів шахрайства (87 %); висунення неправдивого алібі (26 %); відмова від дачі показань (23 %).

Окреслено обстановку й слідову картину шахрайства. Обстановка злочину визначається суб'єктивними факторами, об'єктивними умовами матеріальної обстановки й просторово-часовими характеристиками, які охоплюють низку об'єктів, що виступають місцями злочинної події у різні часові періоди (туристичне агентство, офіс страхової компанії чи туроператора). Виявлено специфічний механізм слідоутворення. Слідова картина шахрайства складається переважно з матеріальних (бланки документів, відтиски печаток і штампів, касові чеки) та віртуальних (web-сторінки, акаунти, сайти) слідів.

З'ясовано криміналістично вагомні ознаки особи шахрая, а також складено його типовий портрет. Виокремлено структуру злочинного групування, а також визначено систему криміналістично значимих ознак його членів. Встановлено, що до складу ОГ входило: до 3-х осіб (38 %); від 4 до 8 осіб (49 %); від 8 до 10 осіб (11 %); більше 10 осіб (2 %). Злочинні групування характеризуються згуртованістю його членів, багатофункціональністю, адаптацією до будь-яких змін і наявністю корумпованих зв'язків у різних структурах.

Виокремлено сталі кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики шахрайства, зокрема: між способом і слідами шахрайства, слідовою картиною та особою шахрая, обстановкою й способом шахрайства.

3. Розглянуто основні елементи організації розслідування шахрайства у сфері туризму та визначено коло обставин, що підлягають встановленню.

До основних елементів організації розслідування шахрайства у туристичній сфері можна віднести: 1) ознайомлення з інформацією, яка отримана від потерпілого (заявника), та її правову оцінку; 2) прийняття рішення про внесення інформації до ЄРДР; 3) висунення версій; 4) визначення типової слідчої ситуації; 5) визначення заходів щодо реалізації матеріалів, отриманих оперативним шляхом, з питань підготовки до вчинення шахрайських дій

членами ОГ; 6) визначення завдань і напрямів розслідування; 7) визначення обставин, що підлягають встановленню; 8) визначення СРД, НСРД та оперативно-розшукових заходів з визначенням місця й строків проведення, учасників, необхідності застосування техніко-криміналістичних засобів; 9) звернення до необхідних криміналістичних обліків, автоматизованих інформаційно-пошукових систем, в яких відображено зміст туристичної діяльності (Ліцензійний реєстр суб'єктів туropераторської діяльності, Єдиний державний реєстр суб'єктів господарювання); 10) вирішення питань щодо необхідності здійснення взаємодії з працівниками оперативних підрозділів і центральними органами виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що реалізують державну політику в сфері туризму, та ін.

Виокремлено обставини, що підлягають встановленню в досліджуваній категорії кримінальних проваджень: 1) чи дійсно були вчинені шахрайські дії та у чому саме вони полягали, наявність цивільно-правового делікту; 2) місце учинення шахрайства; 3) за яким злочинним сценарієм щодо введення в оману потерпілого чи користуючись його довірою було вчинено шахрайські дії; 4) наявність підготовчих дій, зокрема збирання інформації щодо потенційної жертви шахрайства, у чому саме полягає така діяльність, які обставини це доводять; 5) тривалість і час учинення злочину; 6) умови, за яких відбувалися шахрайські дії; 7) відомості, що характеризують особу шахрая (лідера ОГ, активних її членів) та потерпілого; 8) в яких стосунках потерпілий на момент учинення шахрайських дій перебував з виконавцями злочину; 9) предмет злочинного посягання (гроші, цінності, майно); 10) відомості про характер завданої шкоди (неотримання оплачених туристичних послуг); 11) склад злочинного групування, особливості розподілу злочинних ролей; 12) причини та умови, що сприяли шахрайству; 13) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності особи, яка вчинила шахрайські дії; 14) наявність підроблених документів, бланків, печаток, предметів, відповідного обладнання, пристосованих для шахрайства, засобів маскування та інших речових доказів, які підтверджують факт підготовки й учинення шахрайства в діях підозрюваних осіб; 15) наявність корумпованих зв'язків в органах влади та управління, місцевого самоврядування, правоохоронних органах; 16) заходи забезпечення відшкодування шкоди, завданої потерпілим, та ін.

4. Запропоновано напрями забезпечення органами досудового розслідування заходів, спрямованих на відшкодування шкоди. Доведено, що вжиття заходів органами досудового слідства з питань забезпечення відшкодування шкоди потерпілим, завданої внаслідок шахрайства у туристичній сфері, залежить не лише від правової позиції, яку зайняли шахраї щодо визнання чи заперечення факту вчинення ними шахрайських дій, але й від наявності достатніх, належних і беззаперечних обвинувальних доказів, кількісного складу членів групи, суми завданих збитків, правової позиції потерпілих щодо подачі цивільного позову тощо. Важливе значення має своєчасність проведення слідчим відповідних заходів, спрямованих на пошук і встановлення місця знаходження, перебування як рухомого, так і нерухомого майна, цінних паперів,

коштовностей, на які може бути накладено арешт, з метою забезпечення відшкодування завданої потерпілим особам шкоди. Для покращення ефективності проведення зазначених заходів вкрай важливо використовувати можливості ІТ-технологій та здійснювати перевірку способу життя підозрюваних, аналізуючи відповідні інформаційні ресурси, сервіси в мережі Internet, зокрема моніторинг web-сайтів, на яких міститься інформація, що може допомогти відшукати певне майно, на яке може бути накладено арешт, та здобути додаткову інформацію, що має значення для кримінального провадження. З метою покращення рівня забезпечення відшкодування шкоди потерпілим унаслідок шахрайських дій доцільно запровадити чіткий правовий механізм щодо порядку компенсації завданої потерпілим шкоди державою, з її правом регресу до обвинуваченого, якого визнано винним у вчиненні умисно корисливого злочину за вироком суду, що набрав законної сили.

5. З'ясовано особливості профілактичної діяльності уповноважених осіб у кримінальних провадженнях за фактами шахрайства у сфері туризму. На підставі узагальнення судово-слідчої практики запропоновано заходи профілактики, що можуть здійснюватись слідчим для попередження шахрайства у сфері туризму: 1) взаємодія правоохоронних органів зі ЗМІ з метою висвітлення актуальних питань протидії організованій злочинній діяльності у сфері туризму; 2) збір статистичної та оперативної інформації про суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються туристичною діяльністю, та аналіз інформації щодо законності їхньої діяльності; 3) вивчення та аналіз наявної інформації про всі виявлені факти порушень з боку суб'єктів туристичної діяльності; 4) моніторинг та аналіз переліку туроператорів, які мають ліцензії на право зайняття туроператорською діяльністю, та з'ясування, чи не перевищують туроператори межі, дозволені ліцензією; 5) проведення перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів туристичної діяльності; 6) здійснення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення фактів готування до вчинення шахрайств у сфері туризму; 7) проведення СРД, НСРД та інших процесуальних заходів, спрямованих на встановлення причин й умов, що сприяли вчиненню шахрайства у сфері туризму, та ін.

6. Сформовано типові тактичні операції, спрямовані на встановлення ознак організованості та викриття усіх співучасників шахрайства, висвітлено організаційно-тактичні особливості їх проведення. Для встановлення структури ОГ, виявлення її лідера (організатора шахрайства) та усіх співучасників злочину необхідно використовувати тактичні операції – комплекс слідчих (розшукових) дій, НСРД, оперативно-розшукових заходів та організаційних дій, а також використання допомоги фахівців у різних галузях. Системний підхід до здійснення комплексу таких заходів дозволяє виявити ознаки, що свідчать про вчинення шахрайства саме у складі злочинного угруповання.

Виходячи із завдань розслідування, запропоновано такі типові тактичні операції: «Встановлення структури організованої групи», «Виявлення ознак організованості», «Встановлення співучасників шахрайства», «Розшук і затримання шахраїв», «Виявлення лідера організованої групи», «Епізод»,

«Корупційні зв'язки». Для кожної тактичної операції розроблено оптимальні комплекси дій, що складаються зі слідчих (розшукових) дій, НСРД, оперативно-розшукових заходів та ін.

7. Конкретизовано організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій. Визначено особливості проведення огляду. Виокремлено вузлові ділянки, де можуть бути зосереджені сліди шахрайства: а) місця безпосереднього здійснення шахрайських дій (турагенство, офіс туроператора, місця відпочинку) (89 %); б) місця виявлення об'єктів, що свідчать про злочинну діяльність (67 %); в) місця проживання шахраїв (лідера ОГ та її членів), а також можливого їх місцезнаходження (58 %).

Проведення слідчих (розшукових) дій супроводжується вилученням: низки документів, які стосуються особливостей відкриття й реєстрації туристичного підприємства (58 %); засвідчують фінансовий стан суб'єкта туристичної діяльності (51 %); містять інформацію про договірні зобов'язання між туристом і туроператором (41 %); підтверджують факт страхування (22 %) або сплату за отримання туристичного продукту (43 %); підтверджують право на безперешкодний виїзд за кордон (12 %); посвідчують особу (66 %); підтверджують відкриття розрахункових рахунків у банківській установі (61 %); відображають факт шахрайства, зв'язки членів ОГ, характер їхньої діяльності (76 %); предметів, які використовувалися для досягнення злочинного задуму, а також комп'ютерної техніки й електронних носіїв інформації.

Доведено, що таке вилучення може мати як примусовий характер (під час обшуку), так і добровільний (шляхом тимчасового доступу до речей і документів). Висвітлено особливості проведення одночасного обшуку.

Запропоновано підготовчі заходи до проведення допиту підозрюваного, потерпілого й свідка. З'ясовано, що допит підозрюваних відбувається переважно у конфліктних ситуаціях (82 %), зокрема: надання неправдивих показань у разі виявлення факту причетності до шахрайства (79 %); відсутність психологічного контакту з допитуваним (68 %); висунення неправдивого алібі (41 %); відмова від давання показань (18 %). Зважаючи на це, допит підозрюваного (особливо лідера ОГ) повинен проводитися негайно після його встановлення і затримання.

Запропоновано розширений перелік обставин, які підлягають встановленню на етапі підготовки до проведення допиту. Зосереджено увагу на предметі допиту осіб, які є суб'єктами туроператорської діяльності.

Найбільш ефективними тактичними прийомами, що впливають на ситуацію допиту в умовах конфліктності, є: встановлення психологічного контакту (92 %); пред'явлення речових доказів (78 %); створення напруги (69 %); оголошення показань інших членів ОГ (51 %); створення уявлення про поінформованість слідчого щодо обставин шахрайства (47 %); використання фактору раптовості (35 %) та ін. Реалізація тактичних прийомів перебуває у ситуаційній залежності від слідчої ситуації, що склалася.

Розкрито тактику проведення одночасного допиту. Встановлено, що одночасний допит проводився між такою кількістю його учасників: 2 особи (91 %); 3 особи (5 %); 4 і більше осіб (3 %).

8. Обґрунтовано та запропоновано перелік основних НСРД під час розслідування шахрайства у сфері туризму, зокрема: арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, а також контроль за вчиненням злочину. За допомогою вказаних НСРД можна отримати інформацію щодо змісту, часу й тривалості розмов під час використання певних видів зв'язку між членами ОГ, а також дані, що містяться в електронних інформаційних системах, де відображено злочинні схеми та засоби їх реалізації.

Доведено, що проведення НСРД надає змогу ефективно здійснювати комплекс заходів щодо документування злочинної діяльності кримінального угруповання, виявлення структури, встановлення лідера й активних його членів, притягнення усіх винних до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Захарова Г. В. Організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Т. 3. С. 209–214.

2. Захарова Г. В. Стан розробленості проблеми розслідування шахрайства у сфері туризму. *Юридична наука*. 2019. № 10. С. 189–194.

3. Захарова Г. В. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням внаслідок вчинення шахрайських дій в сфері туризму. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 171–175.

4. Захарова Г. В. Організаційно-тактичні особливості провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою. *Юридична наука*. 2020. № 4. С. 151–156.

5. Захарова А. В. Недостатки нормативного регулювання, которые влияют на совершение мошенничества в сфере туризма. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management) (Республіка Польща)*. 2020. № 8. С. 122–126.

6. Захарова Г. В. Місце організованих груп в структурі шахрайства у сфері туристичної діяльності. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 13 трав. 2016 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 213–216.

7. Захарова Г. В. Окремі елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 трав. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 216–219.

8. Захарова Г. В. Криміналістична профілактика шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою: проблеми теорії та практики. *Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки*: матеріали

наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 16 трав. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 199–203.

9. Захарова Г. В. Організація розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою: окремі аспекти. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 24 трав. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 246–249.

10. Захарова Г. В. Генеза формування та становлення туристичної галузі та передумови її криміналізації. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 29 трав. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 370–373.

АНОТАЦІЯ

Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021.

У дисертації комплексно досліджено теоретичні й практичні особливості організаційно-тактичного забезпечення розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ. Охарактеризовано основні фактори, які впливають на рівень шахрайських проявів й визначають умови, сприятливі для різноманітних злочинних зловживань. Визначено сутність і структуру криміналістичної характеристики шахрайства у сфері туризму, вчиненого ОГ, в якій виокремлено такі елементи: спосіб учинення шахрайства, слідова картина, особа злочинця і потерпілого, обстановка шахрайства. Виокремлено кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики шахрайства. Виявлено структуру ОГ, визначено особливості її формування й функціонування.

Розкрито особливості організації й планування розслідування шахрайства у сфері туризму. Запропоновано алгоритм дій, спрямований на прийняття правильного рішення на початку розслідування, окреслено проблемні питання взаємодії слідчого з оперативними працівниками та висвітлено особливості міжнародного співробітництва. Запропоновано основні профілактичні заходи і напрями забезпечення органами досудового розслідування заходів щодо відшкодування заподіяної шахраями шкоди. Визначено організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій. Обґрунтовано й запропоновано перелік основних НСРД під час розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою.

Ключові слова: криміналістична характеристика, методика, організація, організована група, процесуальні дії, розслідування, слідча (розшукова) дія, тактика, туризм, турист, туристична діяльність, туристичні послуги, шахрайство.

АННОТАЦИЯ

Захарова А. В. Теоретические основы методики расследования мошенничества в сфере туризма, совершенного организованной группой. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09. – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», Киев, 2021.

В диссертации комплексно рассмотрены теоретические и практические особенности организационно-тактического обеспечения расследования мошенничества в сфере туризма, совершенного ОГ. Дана характеристика основным факторам, которые влияют на уровень мошеннических действий и определяют условия, которые благоприятны для разносторонних преступных злоупотреблений. На основе глубокого и системного анализа определена сущность и структура криминалистической характеристики мошенничества в сфере туризма, совершенного ОГ, в которой выделены следующие элементы: способ совершения мошенничества и следовая картина, личность преступника (членов ОГ) и потерпевшего, обстановка преступления (место, время, условия). Выделены корреляционные связи между элементами криминалистической характеристики мошенничества. Осуществлен юридический анализ функционирования сферы туризма и определены факторы, влияющие на заинтересованность этой сферой преступных группировок.

Выделено структуру организованной группы, раскрыты особенности ее формирования и функционирования. Особое внимание уделено личности лидера организованной группы, определено его место в структуре организованной группировки. Исследована обстановка, которая сложилась в сфере туризма, учитывая правовой режим функционирования правоотношений в этой сфере и его влияние на избрание способа преступления, выбор жертвы преступного посягательства. Раскрыта сущность и соотношение организации и планирования расследования мошенничества в сфере туризма, совершенного организованной группой, предложен алгоритм действий, направленный на принятие правильного решения в начале досудебного расследования, указаны вопросы взаимодействия следователя с оперативными работниками и освещены особенности международного сотрудничества.

Сформированы основные профилактические мероприятия и направления обеспечения органами досудебного расследования меры по возмещению вреда.

Раскрыты организационно-тактические особенности проведения отдельных следственных (розыскных) и процессуальных действий. На основе обобщения судебно-следственной практики установлено, что наиболее распространенными среди следственных (розыскных) действий в исследуемой категории уголовных производств является допрос, осмотр места происшествия, осмотр документов, обыск. Предложен перечень основных НСРД при расследовании мошенничества в сфере туризма.

Ключевые слова: деятельность, криминалистическая характеристика,

методика, мошенничество, организация, процессуальные действия, расследование, следственные (розыскные) действия, тактика, туризм, турист, туристическая организованная группа, туристические услуги.

SUMMARY

Zakharova H. V. Theoretical bases of a technique of investigation of fraud in the sphere of tourism, made by the organized group. – *Qualification scientific work on the rights of a manuscript.*

Thesis for a candidate's degree in law, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operative search activity. – PJSC «Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, 2021.

The dissertation at the monographic level explores the theoretical and practical features of organizational and tactical support for the investigation of fraud in the field of tourism, committed by an organized group, as well as outlines and characterizes the components of the forensic characteristics of such a crime. Based on the analysis of the peculiarities of the functioning of tourism and tourism activities, the main factors that affect the level of fraud and determine the conditions conducive to various criminal abuses are described.

Based on an in-depth and systematic analysis, the essence and structure of the forensic characteristics of fraud in tourism, committed by an organized group, which identified the following elements: the method of fraud and the typical consequences of its use (traces), the identity of the alleged offender typical victim of fraud, circumstances of fraud (place, time, conditions, situation). The correlations between these elements of the forensic characteristics of fraud are highlighted.

The structure of the organized group is singled out, the peculiarities of its formation and functioning are determined. Particular attention is paid to the person of the leader of the organized group, his place in the structure of the criminal group is determined. The essence and relation of the organization and planning of investigation of fraud in the sphere of tourism are revealed. An algorithm of actions aimed at making the right decision at the beginning of the pre-trial investigation is proposed, the problematic issues of the investigator's interaction with operatives are outlined and the peculiarities of international cooperation are highlighted.

The main preventive measures and directions of providing pre-trial investigation bodies with measures to compensate for the damage caused by fraudsters are proposed. The organizational and tactical features of individual investigative (search) actions, covert investigative actions and procedural actions are determined. Based on the generalization of forensic practice, it was found that the most common among investigative (search) actions in the studied category of criminal proceedings are interrogation, inspection of the scene, review of documents, search.

Key words: *criminological characteristic, investigation, investigative (search) action fraud, tourism, tourist, tourist activity, tourist services, technique, organized group, procedural actions, organization, tactics.*

Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 20.03.2019. Замовлення 198.

Надруковано в «МП Леся».

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.*

«МП Леся»

03148, Київ, а/с 115.

Тел./факс: (066) 60-50-199, (098) 455-41-17

E-mail: lesya3000@ukr.net